

อนาคตวิทยาในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา: การจัดการเรียนรู้ในสถานะที่พลิกผัน

นิพิฐพนธ์ นันทะวงศ์*
คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

Received: 22 August 2024

Revised: 13 December 2024

Accepted: 18 December 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอการบูรณาการอนาคตวิทยาเข้ากับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในบริบทของการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันในศตวรรษที่ 21 เพื่อเสริมสร้างศักยภาพผู้เรียนด้านทักษะการคิดเชิงอนาคตและการรับมือกับความไม่แน่นอนสูง การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสองศาสตร์นี้แสดงให้เห็นถึงการส่งเสริมการพัฒนา “การสร้างภาพเชิงอนาคต” และ “การรู้เท่าทันอนาคต” ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างนวัตกรรมทางสังคม ผลการศึกษานำเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคต 5 ประการ และกรอบแนวคิดใหม่ที่ประกอบด้วยกระบวนการจัดการเรียนรู้ 5 ขั้นตอน นอกจากนี้ยังวิเคราะห์ความท้าทายในการนำแนวคิดอนาคตวิทยามาประยุกต์ใช้ โดยเน้นย้ำความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการศึกษา การพัฒนาระบบนิเวศการเรียนรู้เชิงอนาคต และการสร้างสมดุลระหว่างเทคโนโลยีและมนุษยธรรม ผลการศึกษานี้มีนัยสำคัญต่อการพัฒนานโยบายการศึกษา การออกแบบหลักสูตร และการพัฒนาวิชาชีพครูในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: อนาคตวิทยา การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา ทักษะการคิดเชิงอนาคต การจัดการเรียนรู้ในสถานะที่พลิกผัน

* ผู้ประสานงานหลัก; อีเมล: atthaporn.rack@gmail.com

Futures Studies in Social Studies Learning Management: Navigating Learning in Disruptive Times

Nipitpon Nanthawong*

Faculty of Education, Lampang Rajabhat University

Received: 22 August 2024

Revised: 13 December 2024

Accepted: 18 December 2024

Abstract

This article examines the integration of futures studies into social studies education within the context of 21st-century disruptive changes, with the aim of enhancing learners' capacities in futures thinking skills and their ability to navigate highly uncertain situations. An in-depth analysis of the relationship between these two disciplines reveals their mutual promotion of “futures imagination” and “futures literacy,” which serve as fundamental pillars for social innovation. The research findings propose five distinct approaches for future-oriented social studies education and introduce a novel conceptual framework comprising a five-stage learning process. Furthermore, the study examines the inherent challenges in implementing futures studies concepts, emphasizing the necessity for paradigm shifts in education, the development of comprehensive futures learning ecosystems, and the establishment of an effective balance between technological advancement and humanistic values. These findings hold significant implications for educational policy development, curriculum design, and teacher professional development within the context of ongoing social and technological transformations.

Keywords: Futures Studies, Social Studies Learning Management, Futures Thinking Skills, Navigating Learning in Disruptive Times

* Corresponding Author; E-mail: atthaporn.rack@gmail.com

บทนำ

ในยุคแห่งความผันผวน ไม่แน่นอน ซับซ้อน และคลุมเครือหรือยุค VUCA World (VUCA: Volatility, Uncertainty, Complexity, and Ambiguity) หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงของยุคที่อยู่ในสถานะที่พลิกผัน การศึกษาและความเข้าใจอนาคตวิทยา (Futurology) ได้ทวีความสำคัญขึ้นอย่างมีนัยสำคัญในฐานะกระบวนการที่หลักสำหรับการวิเคราะห์และเตรียมพร้อมรับมือกับความท้าทายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมศึกษา ซึ่งเป็นศาสตร์ที่มุ่งเน้นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองอย่างลึกซึ้ง (Facer, 2011) ดังนั้นอนาคตวิทยาในสังคมศึกษาจึงมิได้จำกัดขอบเขตเพียงการคาดการณ์แนวโน้มในอนาคตเท่านั้น หากแต่ยังเป็นกรอบแนวคิดเชิงปรัชญาและวิธีวิทยาที่เอื้อให้ผู้เรียนและครูสามารถพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ การแก้ปัญหาเชิงซ้อน และการปรับตัวในสถานะที่มีความไม่แน่นอนสูงได้อย่างมีประสิทธิภาพ เห็นได้จากโลกปัจจุบันกำลังเผชิญกับสถานะพลิกผัน (Disruptive State) ในหลายมิติ ทั้งด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษาอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะในด้านสังคมศึกษาที่ต้องปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและไม่เป็นเส้นตรง (Poli, 2017) ตัวอย่างเช่น การแพร่ระบาดของโควิด-19 ที่เร่งการเปลี่ยนผ่านสู่การเรียนออนไลน์ การพัฒนาของปัญญาประดิษฐ์ที่ท้าทายรูปแบบการเรียนรู้แบบดั้งเดิม และวิกฤตสภาพภูมิอากาศที่เรียกร้องการปรับเปลี่ยนวิธีการสอนเพื่อตอบสนองต่อความท้าทายด้านสิ่งแวดล้อม เห็นได้ว่าผลกระทบของสถานะพลิกผันต่อการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษามีหลายประการที่ควรได้รับการพิจารณาอย่างรอบด้าน และเตรียมพร้อมผู้เรียนให้สอดคล้องกับสถานะการณ์ที่คาดเดาไม่ได้ในอนาคตอันใกล้

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดและกรอบการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคตในสถานะที่พลิกผัน โดยบูรณาการองค์ความรู้ด้านอนาคตวิทยาเข้ากับหลักการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาสมัยใหม่ผ่านการวิเคราะห์บริบทการเปลี่ยนแปลงของโลก ตลอดจนนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับนักการศึกษา ผู้กำหนดนโยบาย และผู้ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในอนาคต และเสริมสร้างศักยภาพของผู้เรียนในการเป็นพลเมืองโลกที่มีความรับผิดชอบและมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์อนาคตที่พึงประสงค์

ความสัมพันธ์ระหว่างอนาคตวิทยากับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างอนาคตวิทยาและการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาแสดงให้เห็นจุดร่วมสำคัญ 3 ประการ ประการแรก ทั้งสองศาสตร์มุ่งเน้นการพัฒนาทักษะการคิดขั้นสูง โดย Gidley (2012) ได้ชี้ให้เห็นว่าการบูรณาการอนาคตวิทยาช่วยเสริมสร้างความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์และการคิดเชิงระบบ ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของสังคมศึกษาในการพัฒนาพลเมืองที่มีวิจารณญาณ ประการที่สอง ทั้งสองศาสตร์ส่งเสริมการพัฒนา “การสร้างภาพเชิงอนาคต” (Futures Imagination) ที่เป็นพื้นฐานสำคัญของนวัตกรรมทางสังคม ตามที่ Facer (2011) ได้เสนอว่าการบูรณาการนี้ช่วยเปิดพื้นที่ให้ผู้เรียนได้สำรวจ “ช่วงเวลาที่เป็นไปได้” (Temporal Possibilities) นอกเหนือจากการศึกษาอดีตและปัจจุบัน ประการที่สาม ทั้งสองศาสตร์มุ่งพัฒนา “การรู้เท่าทันอนาคต” (Futures Literacy) ตามแนวคิดของ Inayatullah (2017) ที่เน้นการใช้อนาคตเพื่อสร้างนวัตกรรมในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาและการวิเคราะห์พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างอนาคตวิทยาและการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา นำไปสู่แนวทางการจัดการเรียนรู้เชิงอนาคต 5 ประการที่ตอบสนองต่อความท้าทายในศตวรรษที่ 21 (Inayatullah, 2017; Gidley, 2012) ได้แก่

1) การสร้างภาพอนาคตเชิงวิพากษ์ (Critical Futures Scenarios) เน้นการวิเคราะห์ฐานคิดและโลกทัศน์เบื้องหลังภาพอนาคตต่าง ๆ เพื่อพัฒนาความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2) การเรียนรู้ผ่านการจำลองสถานการณ์เชิงซับซ้อน (Complex Systems Simulation Learning) ที่เน้นการพัฒนาการจำลองสถานการณ์ให้มีความซับซ้อนมากขึ้น โดยใช้แบบจำลองระบบพลวัต (System Dynamics Models) ที่แสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ในระบบสังคม ซึ่งการจำลองสถานการณ์ในรูปแบบนี้สามารถช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจผลกระทบระยะยาวและผลกระทบที่ไม่คาดคิด (Unintended Consequences) ในการตัดสินใจทางสังคม อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการคิดเชิงระบบและการตัดสินใจเชิงนโยบายต่อไป

3) การเรียนรู้แบบโครงงานอนาคตเชิงปฏิบัติการ (Action-oriented Futures Project-based Learning) ควรีพัฒนาการเรียนรู้แบบโครงงานให้มีลักษณะเชิงปฏิบัติการมากขึ้น เพื่อให้ผู้เรียนที่ไม่เพียงแต่วิเคราะห์และออกแบบนวัตกรรมทางสังคมเท่านั้น แต่จะต้องทดลองนำไปปฏิบัติจริงในชุมชนหรือสังคม และถึงแม้จะเป็นในขอบเขตเล็ก ๆ ก็ตาม ซึ่งแนวทางนี้จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agents) ได้

4) การพัฒนาหลักสูตรสังคมศึกษาแบบปรับตัวอัจฉริยะ (Intelligent Adaptive Curriculum) การพัฒนาหลักสูตรที่ไม่เพียงแต่ยืดหยุ่นและปรับตัวได้เท่านั้น หากแต่ควรบูรณาการการใช้ระบบปัญญาประดิษฐ์ (AI) และกระบวนการการเรียนรู้ของโปรแกรมคอมพิวเตอร์ (Machine Learning) มาใช้ในการวิเคราะห์แนวโน้มทางสังคมและความต้องการของผู้เรียนแบบทันที (Real-Time) เพื่อปรับเนื้อหาและวิธีการสอนให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งแนวทางดังกล่าว สามารถช่วยให้การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษามีความทันสมัยและตอบสนองต่อความต้องการของสังคมได้อย่างแท้จริง

5) การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตผ่านเครือข่ายการเรียนรู้แบบเปิด (Open Learning Networks for Lifelong Learning) การพัฒนาระบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตไม่ควรจำกัดอยู่เพียงในระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมเท่านั้น หากแต่ควรเชื่อมโยงกับเครือข่ายการเรียนรู้แบบเปิดที่หลากหลาย ทั้งในรูปแบบออนไลน์และออฟไลน์ ซึ่งแนวทางดังกล่าวนี้สามารถช่วยให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ตลอดชีวิต

ดังนั้นการบูรณาการแนวคิดอนาคตวิทยาเข้ากับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาอย่างลึกซึ้งและเป็นระบบจะนำไปสู่การปฏิรูปการศึกษาที่ไม่เพียงแต่เตรียมผู้เรียนให้พร้อมรับมือกับอนาคตเท่านั้น แต่ยังสร้างพลเมืองที่มีศักยภาพในการออกแบบและสร้างสรรค์อนาคตที่พึงประสงค์

บริบทโลกที่พลิกผันและผลกระทบต่อการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา

การเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 ก่อให้เกิดผลกระทบสำคัญต่อการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาใน 3 มิติหลัก ได้แก่ มิติเทคโนโลยีและดิจิทัล มิติสังคมและวัฒนธรรม และมิติการจัดการศึกษา ดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและดิจิทัล ได้สร้างพลวัตใหม่ต่อการเรียนรู้อย่างมีนัยสำคัญ การศึกษาของ Holmes et al. (2019) พบว่าปัญญาประดิษฐ์ (AI) ไม่เพียงช่วยสร้างระบบการเรียนรู้ที่ปรับเปลี่ยนได้ แต่ยังมี

ศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงการสร้างความรู้ทางสังคมศาสตร์ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data Analytics) ซึ่งช่วยค้นพบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนที่อาจถูกมองข้ามในการวิจัยแบบดั้งเดิม ดังนั้น การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาจึงต้องผสานการวิเคราะห์ด้วย AI เข้ากับการตีความทางสังคมศาสตร์

นอกจากนี้ เทคโนโลยีความเป็นจริงเสมือน (VR) และความเป็นจริงเสริม (AR) ได้เปิดมิติใหม่ของการเรียนรู้ สอดคล้องกับการศึกษาของ Parong & Mayer (2018) ที่พบว่าการใช้ VR ในการจำลองสถานการณ์ทางประวัติศาสตร์ และสังคมช่วยเพิ่มความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจต่อความแตกต่างทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ยังมีความท้าทายด้านความเหลื่อมล้ำทางดิจิทัลและความปลอดภัยทางไซเบอร์ที่ต้องพิจารณาในการออกแบบหลักสูตรและนโยบายการศึกษาต่อไป

2) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ถือได้ว่าการกำลังสร้างความท้าทายใหม่ ๆ ให้กับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเป็นอย่างมาก โดย Castells (2010) ได้นำเสนอแนวคิดเรื่อง “สังคมเครือข่าย” ที่อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมอันเกิดจากการแพร่กระจายของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร โดยในบริบทนี้ การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาจำเป็นต้องพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการสร้างอัตลักษณ์ การรวมกลุ่มทางสังคม และการเคลื่อนไหวทางการเมืองในยุคดิจิทัล ซึ่งไม่จำกัดอยู่เพียงในพื้นที่กายภาพอีกต่อไป สอดคล้องกับ Banks (2017) ที่ได้นำเสนอแนวคิดเรื่อง “การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองโลก” ที่ตอบสนองต่อความท้าทายของโลกาภิวัตน์และความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยแนวคิดนี้เรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยนการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาจากการมุ่งเน้นการสร้างพลเมืองในระดับประเทศ ไปสู่การพัฒนาผู้เรียนให้มีความเข้าใจในความซับซ้อนของปัญหาระดับโลก และมีความสามารถในการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้นอย่างมีประสิทธิภาพ

3) การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี สังคม และวัฒนธรรมนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา Gidley (2012) เสนอแนวคิด “การเรียนรู้เท่าทันอนาคต” ที่เน้นพัฒนาการคิดเชิงวิพากษ์และสร้างสรรค์เกี่ยวกับอนาคต ทำทนายการเรียนรู้แบบท่องจำข้อมูลในอดีต และมุ่งพัฒนาทักษะการคิดเชิงอนาคตเพื่อรับมือกับความไม่แน่นอนในศตวรรษที่ 21 สอดคล้องกับ Ansah et al. (2020) ที่เสนอว่าการจัดการเรียนรู้ควรผสมผสานการเรียนออนไลน์และแบบเผชิญหน้าเพื่อตอบสนองความต้องการที่หลากหลายของผู้เรียน ในขณะที่ Facer (2011) ได้นำเสนอแนวคิด “การเรียนรู้เพื่ออนาคต” ที่เน้นสร้างพื้นที่ให้ผู้เรียนสำรวจและสร้างภาพอนาคตร่วมกัน โดยปรับบทบาทครูเป็นผู้อำนวยการความสะดวกรในการเรียนรู้ พร้อมพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ การแก้ปัญหา และการทำงานร่วมกันในบริบทที่หลากหลาย ซึ่งเป็นทักษะสำคัญสำหรับการเป็นพลเมืองในโลกอนาคต

อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาภายใต้บริบทโลกที่พลิกผันนี้ จำเป็นต้องคำนึงถึงประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1) การพัฒนาหลักสูตรที่มีความยืดหยุ่นและปรับตัวได้ การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในอนาคตจึงควรออกแบบหลักสูตรที่สามารถบูรณาการที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามพลวัตของสังคมและเทคโนโลยี ประเด็นร่วมสมัยและแนวโน้มอุบัติใหม่ได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ เช่น การออกแบบหน่วยการเรียนรู้เรื่องโลกาภิวัตน์ที่สามารถปรับเนื้อหาตามสถานการณ์ปัจจุบัน อาทิ การวิเคราะห์ผลกระทบของการระบาดใหญ่ต่อระบบเศรษฐกิจโลก หรือ การศึกษาบทบาทของเทคโนโลยีบล็อกเชนในการเปลี่ยนแปลงระบบการเงินระหว่างประเทศ

2) การส่งเสริมการเรียนรู้เท่าทันดิจิทัลและการคิดเชิงวิพากษ์ ในยุคของข้อมูลข่าวสารที่ท่วมท้นและการแพร่กระจายของข่าวลวง การพัฒนาทักษะการเรียนรู้เท่าทันดิจิทัลและการคิดเชิงวิพากษ์เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ความสำคัญของการบูรณาการทักษะเหล่านี้เข้ากับการเรียนรู้สังคมศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์และประเมิน

ข้อมูลในโลกดิจิทัลได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การให้นักเรียนวิเคราะห์ข่าวปลอมที่แพร่กระจายในสื่อสังคมออนไลน์ การตรวจสอบแหล่งที่มาของข้อมูล และการประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลผ่านกรณีศึกษาร่วมสมัย เช่น การแพร่กระจายของทฤษฎีสมคบคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

3) การส่งเสริมการเรียนรู้แบบร่วมมือข้ามวัฒนธรรม ในโลกที่เชื่อมโยงกันมากขึ้น การพัฒนาทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นที่มีภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่แตกต่างเป็นสิ่งสำคัญในการจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมสมรรถนะระดับโลก (Global Competence) ซึ่งรวมถึงความสามารถในการสื่อสารข้ามวัฒนธรรมและการทำงานร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับโลก เช่น การทำโครงการร่วมกันระหว่างนักเรียนไทยและญี่ปุ่นในการศึกษาแนวทางการจัดการขยะพลาสติกในมหาสมุทร หรือการแลกเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับประเด็นสังคมร่วมสมัยผ่านการประชุมออนไลน์

4) การใช้เทคโนโลยีเพื่อสร้างประสบการณ์การเรียนรู้เชิงลึก นอกเหนือจากการใช้ เทคโนโลยีความเป็นจริงเสมือน (Virtual Reality: VR) และ เทคโนโลยีความจริงเสริม (Augmented Reality: AR) แล้ว เทคโนโลยีการจำลองสถานการณ์ขั้นสูงและเกมที่มีความซับซ้อน (Serious Games) ก็สามารถนำมาใช้ในการสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีความหมายและน่าสนใจได้ เช่น การใช้ VR จำลองการเดินทางย้อนเวลาไปยังเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ การใช้เกมจำลองสถานการณ์ให้นักเรียนทดลองบริหารเมืองภายใต้ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หรือการใช้ AR แสดงข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

5) การพัฒนาทักษะการเป็นผู้ประกอบการทางสังคม ในโลกที่เผชิญกับความท้าทายทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อน การส่งเสริมให้ผู้เรียนมีทักษะในการริเริ่มและดำเนินโครงการเพื่อสังคมเป็นสิ่งสำคัญ โดยควรบูรณาการแนวคิดการเป็นผู้ประกอบการทางสังคมเข้ากับหลักสูตรสังคมศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาสังคมอย่างเป็นรูปธรรมได้ เช่น การให้นักเรียนพัฒนาแอปพลิเคชันสำหรับช่วยผู้สูงอายุ ในชุมชนเข้าถึงบริการสุขภาพ การริเริ่มโครงการธนาคารขยะในโรงเรียนที่สร้างรายได้และลดปัญหาสิ่งแวดล้อม หรือ การพัฒนาตลาดนัดออนไลน์สำหรับผลิตภัณฑ์ชุมชนที่ช่วยสร้างรายได้ให้กับผู้ผลิตท้องถิ่น

แนวทางการประยุกต์ใช้นวัตกรรมในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา: การบูรณาการเพื่อสร้างพลเมืองแห่งอนาคต

1) การคิดเชิงอนาคต (Futures Thinking) ในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา

การคิดเชิงอนาคตเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ซับซ้อน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และสร้างสรรค์มโนทัศน์เกี่ยวกับอนาคตที่มีความเป็นไปได้ ดังที่ Hicks (2012) ได้นำเสนอกรอบแนวคิดสำหรับการบูรณาการการคิดเชิงอนาคตเข้ากับการเรียนการสอนสังคมศึกษา ที่เน้นการพัฒนาความสามารถของผู้เรียน ในการสร้างภาพอนาคตที่หลากหลาย ได้แก่ อนาคตที่เป็นไปได้ (Possible Futures) อนาคตที่น่าจะเป็น (Probable Futures) และ อนาคตที่พึงประสงค์ (Preferable Futures) ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์นิยม (Constructivism) ที่มองว่าผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้ผ่านประสบการณ์และการตีความของตนเอง การประยุกต์ใช้การคิดเชิงอนาคตในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาสามารถดำเนินการผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น การวิเคราะห์แนวโน้ม (Trend Analysis) การสร้างภาพอนาคต (Scenario Building) และการวิเคราะห์ผลกระทบข้ามสาขา (Cross-impact Analysis) อย่างไรก็ตาม การนำการคิดเชิงอนาคตมาใช้ในชั้นเรียนอาจเผชิญกับความท้าทายในการประเมินผล เนื่องจากผลลัพธ์ของการคิดเชิงอนาคตมักไม่มีคำตอบที่ถูกหรือผิดอย่างชัดเจน ดังนั้น การพัฒนา

เกณฑ์การประเมินที่มีความยืดหยุ่นและครอบคลุมจึงเป็นสิ่งจำเป็น โดยอาจพิจารณาจากความสมดุลของการวิเคราะห์ ความหลากหลายของมุมมอง และความสร้างสรรค์ในการนำเสนอแนวทางแก้ปัญหา

2) การใช้เทคนิคการคาดการณ์อนาคต (Foresight Techniques) ในการออกแบบหลักสูตร

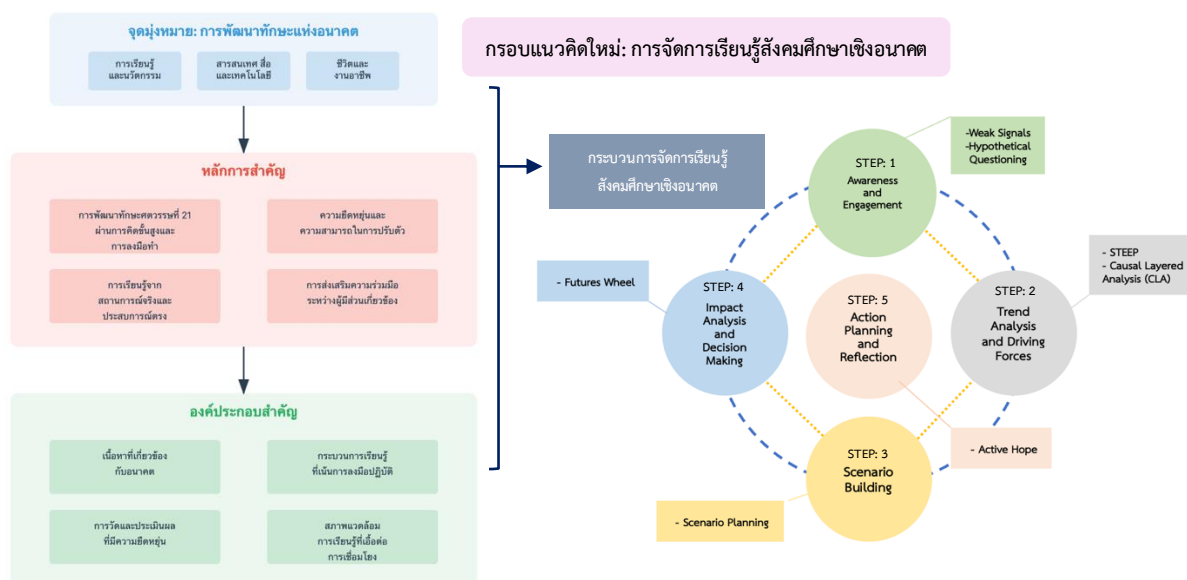
การบูรณาการเทคนิคการมองอนาคตเข้ากับการออกแบบหลักสูตรสังคมศึกษาเป็นกลยุทธ์สำคัญในการสร้างหลักสูตรที่มีความยืดหยุ่นและตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลง Inayatullah (2013) แนะนำเทคนิคการวิเคราะห์ชั้นสาเหตุ (Causal Layered Analysis: CLA) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมในหลายระดับ ตั้งแต่ปรากฏการณ์ที่สังเกตได้ไปจนถึงโครงสร้างทางสังคม ระบบโลกทัศน์ และเรื่องเล่า หรือตำนานที่ฝังลึกในวัฒนธรรม การประยุกต์ใช้เครื่องมือดังกล่าวในการออกแบบหลักสูตรสังคมศึกษาจะสามารถช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความซับซ้อนของปัญหาสังคมและพัฒนาความสามารถในการคิดเชิงระบบ นอกจากนี้ Facer (2011) ยังได้เสนอแนวคิด “อนาคตวิทยาเชิงวิพากษ์” (Critical Futures) ที่เน้นการพัฒนาความสามารถของผู้เรียนในการตั้งคำถามเกี่ยวกับอนาคตที่ถูกนำเสนอ และสร้างภาพอนาคตทางเลือกที่หลากหลาย โดยแนวคิดนี้สอดคล้องกับทฤษฎีการศึกษาเชิงวิพากษ์ (Critical Pedagogy) ของ Paulo Freire ที่มุ่งเน้นการสร้างความรู้ความตระหนักรู้เชิงวิพากษ์และการเสริมพลังให้ผู้เรียนเป็นผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังนั้นการออกแบบหลักสูตรโดยใช้เทคนิคการคาดการณ์อนาคต จำเป็นต้องคำนึงถึงความยืดหยุ่นและการปรับตัวได้ เนื่องจากอนาคตมีความไม่แน่นอน

3) การพัฒนาทักษะแห่งอนาคตผ่านการเรียนรู้สังคมศึกษา

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาโดยใช้แนวคิดอนาคตวิทยาไม่เพียงแต่มุ่งเน้นการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับอนาคตเท่านั้น หากแต่ยังต้องส่งเสริมการพัฒนาทักษะที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตและการทำงานในอนาคตด้วย โดย Davies et al. (2011) ได้ระบุทักษะสำคัญสำหรับอนาคต ที่รวมถึงการคิดเชิงวิพากษ์ การแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ การทำงานร่วมกัน และความยืดหยุ่นทางความคิด ซึ่งการพัฒนาทักษะเหล่านี้ผ่านการเรียนรู้สังคมศึกษาสามารถทำได้ผ่านการใช่วิธีการสอนที่หลากหลาย เช่น การเรียนรู้แบบโครงงาน (Project-based Learning) การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning) และการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและการจำลองสถานการณ์ (Simulations) อย่างไรก็ตามการบูรณาการอนาคตวิทยาเข้ากับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ทั้งในด้านการพัฒนาครู การปรับปรุงหลักสูตร และการสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการคิดเชิงอนาคต และเน้นย้ำความสำคัญของการพัฒนาวิชาชีพครูให้มีความรู้และทักษะในการใช้แนวคิดอนาคตวิทยาในการจัดการเรียนรู้ นอกจากนี้ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษา ภาคธุรกิจ และชุมชน ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างระบบนิเวศการเรียนรู้ที่สนับสนุนการพัฒนาทักษะแห่งอนาคตได้

กรอบแนวคิดใหม่: การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคต

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคต มีจุดเน้นที่การพัฒนาทักษะแห่งอนาคตของผู้เรียน ซึ่งหมายถึงชุดของคุณลักษณะและความสามารถที่จำเป็นสำหรับการเป็นพลเมืองและแรงงานที่มีประสิทธิภาพในศตวรรษที่ 21 จากการสังเคราะห์แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (OECD, 2018; World Economic Forum, 2020) สามารถนำเสนอกรอบแนวคิดการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคตที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดใหม่: การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคต

จากภาพที่ 1 แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงระบบระหว่างองค์ประกอบสำคัญ 4 ส่วน ที่เชื่อมโยงและส่งผลซึ่งกันและกัน ได้แก่ จุดมุ่งหมาย หลักการสำคัญ องค์ประกอบสำคัญ และกระบวนการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคต โดยได้บูรณาการทักษะด้านการเรียนรู้และนวัตกรรม (Learning and innovation skills) ทักษะด้านสารสนเทศ สื่อและเทคโนโลยี (Information, media and technology skills) และทักษะชีวิตและงานอาชีพ (Life and career skills) เข้าด้วยกัน เพื่อให้ผู้เรียนสามารถคิดเชิงวิพากษ์ แก้ปัญหาที่ซับซ้อน สื่อสารและทำงานร่วมกับผู้อื่น เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง และพร้อมปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ อีกทั้งมีหลักการพื้นฐานเป็นรากฐานที่สำคัญของการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคตโดยมีหลักการที่สำคัญ ได้แก่ (1) การพัฒนาทักษะที่จำเป็นสำหรับศตวรรษที่ 21 ผ่านการคิดขั้นสูง (Higher-order thinking) และการลงมือทำ (Learning by doing) (2) การให้ความสำคัญกับความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัว ทั้งในเชิงเนื้อหา รูปแบบ และกระบวนการเรียนรู้ (3) การมุ่งเน้นการเรียนรู้จากสถานการณ์จริงและประสบการณ์ตรง ที่เชื่อมโยงกับชีวิตและความเป็นจริงของผู้เรียน (4) การส่งเสริมการร่วมมือกันระหว่างผู้เรียน ผู้สอน ครอบครัว และภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม ในการออกแบบการเรียนรู้และสร้างโอกาสทางการศึกษา

ในการนี้การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคตควรประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ (Vincent-Lancrin et al., 2019) ได้แก่ (1) เนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องกับอนาคต สามารถพัฒนาความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ รวมถึงทักษะที่จำเป็นในการรับมือกับความเปลี่ยนแปลง (2) กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติได้ทดลองสำรวจและค้นพบด้วยตนเอง โดยมีการใช้เทคโนโลยีและแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย (3) การวัดและประเมินผลที่มีความยืดหยุ่น คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล และมุ่งเน้นการพัฒนาทักษะและกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (4) สภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการเชื่อมโยงระหว่างห้องเรียนกับโลกภายนอก และส่งเสริมการทำงานแบบร่วมมือกันระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในขณะที่กระบวนการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคต ถือได้ว่าเป็นประเด็นสำคัญที่ช่วยอธิบายการนำแนวคิดอนาคตวิทยาไปสู่การปฏิบัติในชั้นเรียน

จากการสังเคราะห์แนวคิดและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Inayatullah, 2017; Gidley, 2012) พบว่า กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพควรประกอบด้วย 5 ขั้นตอนหลักที่มีความเชื่อมโยงและส่งเสริมซึ่งกันและกัน โดยแต่ละขั้นตอนได้รับการออกแบบให้สอดคล้องกับหลักการพัฒนาทักษะการคิดเชิงอนาคต และการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากการสร้างความตระหนักและกระตุ้นความสนใจไปจนถึงการสร้างแผนปฏิบัติการและการสะท้อนคิด โดยแต่ละขั้นตอนมีความสำคัญและวัตถุประสงค์เฉพาะ ดังจะได้อธิบายในรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างความตระหนักและกระตุ้นความสนใจ (Awareness and Engagement) ได้แก่ การเริ่มต้นด้วยการนำเสนอ “สัญญาณอ่อน” (Weak Signals) ตามแนวคิดของ Miller (2018) ซึ่งเป็นกลยุทธ์สำคัญในการปูพื้นฐานสำหรับการคิดเชิงอนาคต อันเป็นการเปิดมิติใหม่ในการมองปรากฏการณ์ทางสังคม โดยการใช้สื่อมัลติมีเดียและเทคนิคการตั้งคำถามเชิงสมมติฐาน (Hypothetical Questioning) ซึ่งเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการกระตุ้นจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์เกี่ยวกับอนาคตที่เป็นไปได้

ขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์แนวโน้มและปัจจัยขับเคลื่อน (Trend Analysis and Driving Forces) โดยการประยุกต์ใช้กรอบแนวคิด STEEP (Social, Technological, Economic, Environmental, Political) ของ Dator (2019) โดยเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการคาดการณ์แนวโน้มในอนาคตและวิเคราะห์ภาพอนาคต (Scenario Analysis) เพื่อเตรียมความพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้น ร่วมกับการบูรณาการร่วมกับเทคนิค เทคนิคการวิเคราะห์ชั้นสาเหตุ (Causal Layered Analysis (CLA)) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมในหลายระดับของ Inayatullah (2017) เพื่อเป็นการส่งเสริมการวิเคราะห์แนวโน้มและปัจจัยขับเคลื่อนให้มีความลึกซึ้งและครอบคลุมมากขึ้น เพื่อฝึกฝนให้ผู้เรียนเกิดทักษะการคิดเชิงวิพากษ์และการมองความสัมพันธ์เชิงระบบในปรากฏการณ์ทางสังคมที่ซับซ้อน อีกทั้งการวิเคราะห์ในระดับลึกยังช่วยให้ผู้เรียนตระหนักถึงอิทธิพลของโลกทัศน์และค่านิยมที่ฝังรากลึกในโครงสร้างสังคม ซึ่งมักถูกมองข้ามในการวิเคราะห์แบบผิวเผินได้

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างภาพอนาคตที่หลากหลาย (Scenario Building) การใช้เทคนิคการวางแผนด้วยสถานการณ์ (Scenario Planning) ตามแนวคิดของ Schwartz (2012) โดยเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์และการมองภาพองค์รวมให้แก่ผู้เรียน เพื่อเป็นการฝึกฝนความสามารถในการสังเคราะห์ข้อมูลและสร้างความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ การสร้างภาพอนาคตที่หลากหลายยังเป็นการพัฒนาความสามารถในการจัดการกับความไม่แน่นอนและความซับซ้อน (Complexity) ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของสังคมในศตวรรษที่ 21

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์ผลกระทบและการตัดสินใจ (Impact Analysis and Decision Making) เป็นการประยุกต์ใช้เทคนิควงล้อแห่งอนาคต (Futures Wheel) ของ Jerome (2009) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการคาดการณ์และวิเคราะห์ผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมของแนวโน้มหรือเหตุการณ์ในอนาคต ร่วมกับการใช้เทคโนโลยีจำลองสถานการณ์ เพื่อฝึกทักษะการตัดสินใจภายใต้ความไม่แน่นอน และทักษะการคิดเชิงระบบ (Systems Thinking) ในระดับสูง รวมถึงผลกระทบที่ไม่คาดคิด (Unintended Consequences) อีกทั้ง การจำลองสถานการณ์ยังช่วยให้ผู้เรียนได้เผชิญกับความซับซ้อนของการตัดสินใจในโลกแห่งความเป็นจริง ซึ่งมักมีข้อมูลไม่ครบถ้วนและมีความขัดแย้งระหว่างผลประโยชน์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างแผนปฏิบัติการและการสะท้อนคิด (Action Planning and Reflection) ได้แก่ การพัฒนา “ความหวังที่มีพลัง” (Active Hope) ตามแนวคิดของ Hicks (2012) โดยเป็นการเชื่อมโยงการคิดเชิงอนาคตกับการลงมือปฏิบัติในปัจจุบัน โดยกระบวนการดังกล่าวเป็นการบูรณาการระหว่างทฤษฎีและการปฏิบัติ

ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ที่มีความหมาย (Meaningful Learning) การสร้างแผนปฏิบัติการช่วยให้ผู้เรียนตระหนักถึงศักยภาพของตนเองในการสร้างการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Ownership) ต่ออนาคตของสังคม นอกจากนี้ การสะท้อนคิดยังเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาอภิปญญา (Metacognition) ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ของตนเองและสามารถปรับปรุงวิธีการคิดและการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง

ตัวอย่างการบูรณาการกระบวนการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคต 5 ขั้นตอน เช่น การจัดการเรียนรู้เรื่อง “อนาคตของสังคมผู้สูงวัยในประเทศไทย” โดยเริ่มจากการใช้ข่าวนวัตกรรมการดูแลผู้สูงอายุในญี่ปุ่นเป็นสัญญาณกระตุ้นความสนใจ จากนั้นให้นักเรียนวิเคราะห์แนวโน้มและปัจจัยขับเคลื่อนผ่านกรอบ STEEP ร่วมกันสร้างภาพอนาคตสามสถานการณ์ คือ Smart Aging Society, Silver Tsunami และ Hybrid Aging วิเคราะห์ผลกระทบด้วยเทคนิควงล้อแห่งอนาคตและฝึกตัดสินใจในสถานการณ์จำลอง และสุดท้ายพัฒนาโครงการ “Active Aging in Our Community” เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชนจริง กระบวนการนี้ช่วยพัฒนาทั้งทักษะการคิดเชิงอนาคตและความสามารถในการเชื่อมโยงความรู้สู่การปฏิบัติยิ่งขึ้น

ดังนั้นการบูรณาการขั้นตอนทั้ง 5 ขั้นตอนนี้อย่างเป็นระบบจะสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่ครอบคลุมและมีประสิทธิภาพ โดยพัฒนาทั้งความรู้ ทักษะ และทัศนคติที่จำเป็นสำหรับการเป็นพลเมืองในโลกอนาคต อย่างไรก็ตาม การนำกระบวนการนี้ไปประยุกต์ใช้ในบริบทจริงจำเป็นต้องคำนึงถึงความยืดหยุ่นและการปรับให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่หลากหลายได้ และหากนำมาวิเคราะห์ร่วมกับการออกแบบการประเมินผลการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคตนั้น การออกแบบควรสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาทักษะในศตวรรษที่ 21 และมีความยืดหยุ่นเพียงพอที่จะปรับเปลี่ยนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคมและเทคโนโลยี โดยเน้นการประเมินเพื่อการเรียนรู้ (Assessment for learning) มากกว่าการประเมินผลการเรียนรู้ (Assessment of learning) โดยรูปแบบการประเมินที่เหมาะสมได้แก่ (1) การประเมินตามสภาพจริง (Authentic assessment) ที่วัดความสามารถของผู้เรียนจากการกระทำหรือผลงานในบริบทจริงโดยใช้เครื่องมือที่หลากหลาย เช่น แฟ้มสะสมผลงาน (Portfolios) โครงการหรือภารกิจ (Projects/Tasks) การสาธิต (Demonstrations) การสะท้อนคิด (Reflections) เป็นต้น (2) การประเมินแบบบูรณาการ (Integrated assessment) ซึ่งเป็นการประเมินที่ผสมผสานและเชื่อมโยงระหว่างความรู้ ทักษะ และเจตคติ รวมถึงการถ่ายโอนความรู้และทักษะจากสาขาวิชาหนึ่งไปสู่อีกสาขาวิชาหนึ่ง (3) การประเมินที่คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล (Differentiated assessment) เพื่อตอบสนองต่อความสามารถ ความสนใจ และรูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลายของผู้เรียน (Hipkins, 2012)

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมของผู้เรียน ผู้สอน และผู้เกี่ยวข้องในการกำหนดเป้าหมาย วิธีการ และเกณฑ์การประเมิน จะช่วยทำให้กระบวนการประเมินมีความโปร่งใสและเป็นธรรม รวมถึงส่งเสริมความรู้สึกเป็นเจ้าของและความรับผิดชอบในการเรียนรู้ของผู้เรียน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและการเรียนรู้ตลอดชีวิตในระยะยาว

ความท้าทายในการนำแนวคิดอนาคตวิทยามาใช้ในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา

การนำแนวคิดอนาคตวิทยามาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษานับเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่มีนัยสำคัญ อย่างไรก็ตาม จากการวิเคราะห์ ผู้เขียนมีความเห็นว่าการบูรณาการดังกล่าวจำเป็นต้องพิจารณาในมิติที่ลึกซึ้งและครอบคลุมมากขึ้น ดังนี้

1) การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการศึกษา การนำอนาคตวิทยามาใช้ในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา ไม่ใช่เพียงการเพิ่มเนื้อหาหรือเทคนิคการสอนใหม่ ๆ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของระบบการศึกษาทั้งหมด จำเป็นต้องมีการทบทวนและปรับเปลี่ยนฐานคิดเกี่ยวกับเป้าหมายของการศึกษา บทบาทของครูและนักเรียน และ ธรรมชาติของความรู้และการเรียนรู้ การศึกษาในยุคใหม่ควรมุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนให้มีความสามารถในการปรับตัว การคิดเชิงวิพากษ์ และการสร้างสรรค์นวัตกรรม มากกว่าการถ่ายทอดความรู้ที่ตายตัว

2) การพัฒนาระบบนิเวศการเรียนรู้เชิงอนาคต การปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาในปัจจุบันจำเป็นต้องมองเกิน กรอบของห้องเรียนแบบดั้งเดิม การพัฒนา “ระบบนิเวศการเรียนรู้เชิงอนาคต” (Futures Learning Ecosystem) จึง เป็นแนวคิดที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง Lotz-Sisitka, et al. (2015) ได้เสนอว่าการเรียนรู้ในยุคที่มีความท้าทายเชิงระบบ ระดับโลกต้องอาศัยการเชื่อมโยงระหว่างการเรียนรู้ในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง เชิงระบบอย่างแท้จริง อีกทั้งการวิเคราะห์ของ Kaplan & Haenlein (2016) ชี้ให้เห็นว่าการปฏิวัติดิจิทัลได้ เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์การเรียนรู้อย่างสิ้นเชิง ทำให้เส้นแบ่งระหว่างการศึกษาในระบบกับการเรียนรู้ตามอัธยาศัยเริ่ม เลือนรางไป อย่างไรก็ตาม Cavanaugh & DeWeese (2020) ได้นำเสนอข้อค้นพบที่สำคัญเกี่ยวกับข้อจำกัดใน การพัฒนาระบบนิเวศการเรียนรู้เชิงอนาคต โดยชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการพิจารณามิติของความเหลื่อมล้ำทาง ดิจิทัลและความแตกต่างในการเข้าถึงทรัพยากรทางการศึกษา

3) การสร้างสมดุลระหว่างเทคโนโลยีและมนุษยธรรม แม้ว่าเทคโนโลยีจะมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรียนรู้ เชิงอนาคต แต่ไม่ควรละเลยมิติด้านมนุษยธรรมและคุณค่าทางสังคม การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคต ควรส่งเสริมการพัฒนาทักษะทางสังคมและอารมณ์ ความเข้าใจในความหลากหลายทางวัฒนธรรม และจริยธรรมใน ยุคดิจิทัล ควบคู่ไปกับการพัฒนาทักษะทางเทคโนโลยีได้

4) การพัฒนาความสามารถในการรับมือกับความไม่แน่นอน ในโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและ คาดเดาได้ยาก การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคตควรมุ่งเน้นการพัฒนา “ความยืดหยุ่นทางความคิด” (Cognitive Flexibility) และ “ความสามารถในการปรับตัว” (Resilience) ให้กับผู้เรียน นอกเหนือจากการสอน ทักษะการคิดเชิงอนาคต ควรมีการฝึกฝนให้ผู้เรียนสามารถปรับตัวและตัดสินใจภายใต้สถานการณ์ที่มีข้อมูล ไม่ครบถ้วนหรือมีความขัดแย้ง เป็นต้น

5) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างอนาคต ในการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคตไม่ควรจำกัดอยู่ เพียงการคาดการณ์หรือเตรียมพร้อมรับมือกับอนาคตเท่านั้น แต่ควรส่งเสริมให้ผู้เรียนตระหนักถึงบทบาท ของตนเองในฐานะผู้สร้างอนาคต ควรมีการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ทดลองออกแบบและ ดำเนินโครงการเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชนหรือสังคม ซึ่งจะช่วยพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำและความรับผิดชอบ ต่อสังคม

6) การพัฒนาการประเมินผลเชิงอนาคต ระบบการประเมินผลแบบดั้งเดิมอาจไม่เพียงพอสำหรับการวัด ทักษะและความสามารถที่จำเป็นสำหรับอนาคต จำเป็นต้องพัฒนา “การประเมินผลเชิงอนาคต” (Futures-oriented Assessment) ที่ไม่เพียงแต่วัดความรู้และทักษะ แต่ยังประเมินความสามารถในการปรับตัว การคิดเชิงระบบ และ การสร้างสรรค์นวัตกรรม การประเมินควรเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ไม่ใช่เพียงการทดสอบเมื่อสิ้นสุด การเรียน

7) การสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ในโลกที่ความรู้และทักษะมีความล้ำสมัยอย่างรวดเร็ว การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเชิงอนาคตควรปลูกฝังวัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับผู้เรียน โดยพัฒนาทักษะการเรียนรู้ด้วยตนเอง การคิดเชิงวิพากษ์ และการประยุกต์ใช้ความรู้ในบริบทที่หลากหลาย

สรุป

การศึกษานี้เสนอการบูรณาการองค์ความรู้ด้านอนาคตศึกษาเข้ากับกระบวนการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในบริบทของโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันในศตวรรษที่ 21 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงลึกระหว่างสองศาสตร์นี้แสดงให้เห็นศักยภาพในการพัฒนาทักษะการคิดเชิงอนาคตและความสามารถในการรับมือกับสถานการณ์ที่มีความไม่แน่นอนของผู้เรียน อย่างไรก็ตาม การนำแนวทางที่นำเสนอไปปฏิบัติจริงนั้นต้องคำนึงถึงความแตกต่างของบริบทการศึกษา ในระดับประถมศึกษา การบูรณาการควรเน้นการพัฒนาจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์เกี่ยวกับอนาคตผ่านกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม เช่น การเล่าเรื่อง การวาดภาพ หรือการสร้างแบบจำลอง สำหรับระดับมัธยมศึกษา ควรเน้นการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์และการแก้ปัญหาผ่านการทำโครงการที่เชื่อมโยงกับประเด็นทางสังคมในชุมชน ส่วนในระดับอุดมศึกษา ควรส่งเสริมการคิดเชิงระบบและการสร้างนวัตกรรมทางสังคมผ่านการทำวิจัยและการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาระดับสังคม

การนำแนวทางนี้ไปปฏิบัติยังต้องเผชิญกับความท้าทายสำคัญหลายประการ ประการแรก ความพร้อมของครูผู้สอนในการใช้แนวคิดอนาคตศึกษาและเทคโนโลยีดิจิทัล ซึ่งต้องการการพัฒนาวิชาชีพอย่างต่อเนื่อง ประการที่สอง ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะในโรงเรียนขนาดเล็กหรือพื้นที่ห่างไกล ประการที่สาม ความท้าทายในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการเรียนรู้และการประเมินผลแบบดั้งเดิมอย่างใดก็ดี ผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในวงกว้างมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาสังคมไทย การพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะการคิดเชิงอนาคตและความสามารถในการรับมือกับความไม่แน่นอนจะช่วยเสริมสร้างศักยภาพในการแข่งขันของประเทศ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างอนาคตที่พึงประสงค์จะช่วยพัฒนาความเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบ และการบูรณาการเทคโนโลยีกับมนุษยธรรมจะช่วยรักษาสมดุลระหว่างความก้าวหน้าทางวิทยาการกับคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำไปปฏิบัติ ควรเริ่มจากการพัฒนาครูผู้สอนผ่านการอบรมเชิงปฏิบัติการและการสร้างชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพ การพัฒนาสื่อและทรัพยากรการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ และการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียน มหาวิทยาลัย และภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคม นอกจากนี้ ควรมีการวิจัยและติดตามผลการนำแนวทางไปใช้อย่างต่อเนื่องเพื่อการพัฒนาและปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- Ansah, R. H., Ezech, O. V., Teck, T. S., & Sorooshian, S. (2020). "The Disruptive Power of Massive Open Online Course (MOOC)". *International Journal of Information and Education Technology*, 10(1), 42-47.
- Banks, J. A. (2017). Failed citizenship and transformative civic education. *Educational Researcher*, 46(7), 366-377. [Online]. Retrieved from: <https://doi.org/10.3102/0013189X17726741>

- Castells, M. (2010). *The rise of the network society*. 2nd ed. Wiley-Blackwell.
- Cavanaugh, C., & DeWeese, A. (2020). Understanding the professional learning and support needs of educators during the initial weeks of pandemic school closures through search terms and content use. *Journal of Technology and Teacher Education*, 28(2), 233-238.
- Dator, J. (2019). *Jim Dator: A noticer in time: Selected work, 1967-2018*. Springer.
- Davies, A., Fidler, D., & Gorbis, M. (2011). *Future work skills 2020*. Institute for the Future for University of Phoenix Research Institute.
- Facer, K. (2011). *Learning futures: Education, technology and social change*. Routledge.
- Gidley, J. M. (2012). Evolution of education: From weak signals to rich imaginaries of educational futures. *Futures*, 44(1), 46-54. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2011.08.006>
- Hicks, D. (2012). The future only arrives when things look dangerous: Reflections on futures education in the UK. *Futures*, 44(1), 4-13. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2011.08.002>
- Hipkins, R. (2012). Assessment of naturally occurring evidence of literacy. *Assessment Matters*, 4, 95-109. [Online]. Retrieved from: https://www.nzcer.org.nz/system/files/journals/assessment-matters/downloads/AM2012_4_095.pdf
- Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
- Inayatullah, S. (2017). Teaching and learning in disruptive futures: Automation, universal basic income, and our jobless futures. *Knowledge Futures: Interdisciplinary Journal of Futures Studies*, 1(1), 1-11.
- Jerome C. G. (2009). *Futures Research Methodology 3.0*. The Millennium Project.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2016). Higher education and the digital revolution: About MOOCs, SPOCs, social media, and the Cookie Monster. *Business Horizons*, 59(4), 441-450.
- Lotz-Sisitka, H., Wals, A. E., Kronlid, D., & McGarry, D. (2015). Transformative, transgressive social learning: Rethinking higher education pedagogy in times of systemic global dysfunction. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 16, 73-80.
- Miller, R. (2018). *Transforming the future: Anticipation in the 21st century*. UNESCO Publishing.
- OECD. (2018). *The future of education and skills: Education 2030*. OECD Publishing.
- Parong, J., & Mayer, R. E. (2018). Learning science in immersive virtual reality. *Journal of Educational Psychology*, 110(6), 785-797.
- Poli, R. (2017). *Introduction to anticipation studies*. Springer.
- Schwartz, P. (2012). *The art of the long view: Planning for the future in an uncertain world*. Crown Business.

Vincent-Lancrin, S., González-Sancho, C., Bouckaert, M., de Luca, F., Fernández-Barrera, M., Jacotin, G., Urgel, J., & Vidal, Q. (2019). *Fostering students' creativity and critical thinking: What it means in school*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/62212c37-en>

World Economic Forum. (2020). *The future of jobs report 2020*. [Online]. Retrieved from: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/>